

**KATONAI NEMZETBIZTONSÁGI
SZOLGÁLAT**

XVIII. évfolyam

1. szám

**FELDERÍTŐ
SZEMLE**

ALAPÍTVÁ: 2002

**BUDAPEST
2019**

Brazília külpolitikai prioritásai közé tartozik, hogy a dél-amerikai térség vezető államává válhasson. Ehhez mérete mellett kivételes geostratégiai helyzete is hozzásegíti, egyrészt hosszú tengerpartja miatt, másrészt azért, mert Chile és Ecuador kivételével az összes dél-amerikai állammal határos. Bár az ország a nemzetközi színpadon mint „békés óriás”¹ jelenik meg, hangsúlyozva a más országok belügyeibe való be nem avatkozás elvét, kétoldalú kapcsolatai a szomszédos kis országgal, Paraguayjal nem ezt a külpolitikai stratégiát mutatják.

Jelenleg négy lényeges konfliktust különíthetünk el a két állam között: a Paraguayban élő brazil bevándorlókkal kapcsolatos; a csempészethez fűződő; a Dél-amerikai Közös Piac (Mercosur)² belüli; valamint az Itaipu-gát körüli érdekellentéteket.³

Utóbbi konfliktus kivizsgálása azért is különösen fontos, mert az elmúlt évtizedekben egyre inkább megfigyelhetővé vált az a tendencia, hogy a fejlett országok igyekeznek átállni az alacsony szén-dioxid kibocsátású gazdasági rendszerre, csökkenteni az olajfüggőséget, különösen, ha az olajimport geopolitikailag instabil régióból érkezik. Ez a tény, valamint a klímaváltozással járó politikai változások egy új ablakot nyithatnak Latin-Amerika számára abban a tekintetben, hogy vezető szerepet tölthessenek be a megújuló energiaforrásokból származó energia exportálásában. A régió ugyanis olyan kiváltságos energiahelyezettel rendelkezik, amely lehetővé teszi az alacsony szén-dioxid kibocsátású, megújuló energiaforrásokra támaszkodó gazdaságra való áttérést. Dél-Amerika a világ egyik legdinamikusabban fejlődő megújulóenergia-piac, különös tekintettel a vízenergiára, a napenergiára és a bioüzemanyagra.⁴ Jó példa erre, hogy 2014-ben a terület országai a villamosenergia-termelésük 53%-át fedezték megújuló energiaforrásokból, míg ez az arány a világ többi államában csupán 22% volt.⁵

A két ország közötti ellentétek megértéséhez szükség van a történelmi háttér rövid áttekintésére is.

¹ NICKSON, Andrew: Paraguay: Brazil's dirty little secret. openDemocracy, 13 August 2013. <https://www.opendemocracy.net/andrew-nickson/paraguay-brazil%E2%80%99s-dirty-little-secret>; letöltés: 2018.09.16.

² Mercado Común del Sur.

³ LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. Bulletin of Latin American Research, Volume 35, Issue 1. Special Issue: Latin American Responses to the Rise of Brazil. January 2016. pp. 34–35. <https://doi.org/10.1111/blar.12410>; letöltés: 2018.09.16.

⁴ OLIVEIRA, Adilson de: Energy Security in South America. The role of Brazil. Series on Trade and Energy Security. International Institute for Sustainable Development, Winnipeg, Canada. pp. 1–2. https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/energy_security_south_america.pdf; letöltés: 2018.09.16.

⁵ Latin America is set to become a leader in alternative energy. The Power of the Andean sun. 2016. The Economist, Dec 10th 2016. <https://www.economist.com/the-americas/2016/12/10/latin-america-is-set-to-become-a-leader-in-alternative-energy>; letöltés: 2018.09.16.

Történelmi háttér

Paraguay tengerpart nélküli kis ország,⁶ beékelődve a két regionális hatalom, Argentína és Brazília közé. Külpolitikai konfliktusai nagyrészt földrajzi elhelyezkedéséből következethetők. Paraguay 1811-ben sikeresen kivívta függetlenségét a spanyol gyarmatosítókkal szemben, majd az immáron önálló külpolitikát közel fél évszázadon keresztül meghatározta a félelem, hogy a két szomszédos állam befolyása alá vonja az országot. A konfliktus 1864–1870 között csúcsosodott ki, ekkor vívta Paraguay nagy háborúját a Brazília, Argentína és Uruguay alkotta úgynevezett Hármasszövetség ellen. A hosszú, hat éven át tartó hadviselés Paraguayt nagyon megviselte. A harcok következtében a lakosság száma drasztikusan, 60%-kal csökkent, ezen belül is a felnőtt férfiak halálozási aránya volt kiemelkedően magas, elérte a 90%-ot.⁷

A háború és különösen a brazil katonák kegyetlenségét jól példázza a piribebuyi ütközetet követő esemény, amikor a brazil vezetés parancsára a fegyveres erők felgyújtották a helyi kórházat, ahol rengeteg nő és gyermek lelte szörnyű halálát. Ez az esemény a mai napig mélyen beivódott a paraguayiak emlékezetébe.⁸ Az embervesztésen kívül Paraguay korábbi területének 25%-át elvesztette,⁹ a brazil csapatok pedig egészen 1876-ig megszállva tartották az országot, kifosztották a fővárost, lerombolták a megmaradt infrastruktúrát. Bár Paraguay látszólag megőrizte függetlenségét, Brazília egészen 1904-ig aktívan beleszólt az ország belügyeinek irányításába.¹⁰

A következő fél évszázadban Paraguay egyre szorosabb kapcsolatot kezdett ápolni Argentínával, majd Alfredo Stroessner hatalomra kerülését követően ismét Brazília játszott fontos szerepet a paraguayi bel- és külpolitikában. Stroessner bajor származású tábornok volt, aki 1954-ben szerezte meg a hatalmat, és 1989-es bukásáig, 35 éven át irányította az országot. Stroessner közeledése Brazíliához nem volt véletlen, ugyanis egyike volt azoknak a paraguayi tiszteknek, akik brazil katonai akadémián tanultak. Stroessner diktatórikus rendszerének a legfontosabb bázisa a hadsereg, valamint az őt támogató Colorado Párt volt. Ugyanakkor a rezsim megerősítésében természetesen a külpolitika is lényeges szerepet játszott. Paraguay elszigetelődött a dél-amerikai országoktól, csupán a szomszédos Brazíliával és az akkori szuperhatalommal, az Amerikai Egyesült Államokkal ápolt szoros kapcsolatokat. Brazília már a második világháborúban az Amerikai Egyesült Államok legfőbb dél-amerikai szövetségese volt, az egyetlen latin-amerikai ország, amelynek katonái ténylegesen harcoltak európai színtéren az amerikaiak oldalán. Nem véletlen tehát Alfredo Stroessner Brazília felé orientálódása, hatalmának megszilárdításában ugyanis az Amerikai Egyesült Államoknak döntő szerepe volt, kölcsönökkel, gazdasági és technológiai támogatásokkal, külföldi befektetésekkel és

⁶ Az ország területe 406 752 km², lakossága a 2017-es adatok alapján 6 943 739 fő.

CIA: The World Factbook. South America: Paraguay.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pa.html>; letöltés: 2018.09.16.

⁷ LAMBERT, Peter: *The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil*. p. 36.

⁸ BÁCS Zoltán György – HEGEDŰS Barbara – RACS Marianna Katalin – SOLTÉSZ Béla – SZENTE-VARGA Mónika: *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*. Kézirat. Dialóg Campus, Budapest, megjelenés előtt.

⁹ LAMBERT, Peter: *The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil*. p. 36.

¹⁰ Uo.

természetesen katonai segítséggel is támogatta a paraguayi rendszert. A két ország közötti közeledés másik oka pedig, hogy 1964-től egészen 1985-ig Braziliában is katonai diktatúra működött, amely szintén élvezte az Amerikai Egyesült Államok támogatását. A fenti tényezőkön kívül a szomszédos Brazília infrastrukturális befektetésekkel is segítette Paraguayt, többek között autópályát épített, valamint 1965-ben elkészült a Paraná folyón a Barátság Híd, amely összekötötte az akkori Puerto Presidente Stroessner városát (jelenleg Ciudad del Este) a braziliai Foz do Iguaçuval.¹¹

1967-ben Stroessner hatályon kívül helyezte a korábbi mezőgazdasági törvényt, amely megtiltotta, hogy a paraguayi határ mentén 150 km-es körzetben lévő termőföldeket külföldiek számára értékesítsék. Ez a lépés ismételt Braziliának kedvezett, ugyanis a határ menti, gyéren lakott régióban kiváló termőföldek voltak, a megtermelt mezőgazdasági árukra kedvező adózási feltételek vonatkoztak. A gazdasági szempontokon kívül a törvénymódosítás Brazília számára külpolitikai előnyökkel is járt (különösen az 1970-es évek második felétől), a térségben letelepült brazil állampolgárok érdekképviselésén keresztül Brazília bele tud szólni Paraguay belügyeibe.¹² 1973-ban aláírta az Itaipu-szerződést, 1975-ben pedig a Szövetségi és Együttműködési Megállapodást, amely egyrészt tovább erősítette a két ország közötti gazdasági együttműködést, másrészt pedig növelte Brazília jelentőségét a Stroessner-érában.¹³

1976 után a brazil kapcsolatok még fontosabbá váltak, ugyanis Jimmy Carter elnök hivatalba lépésétől kezdve az amerikai tőke egyre kisebb mértékben érkezett Paraguayba. Stroessner rendszerének egyik pillére tehát gyengülni kezdett, s azért, hogy továbbra is fenn tudja tartani hatalmát, olyan megállapodásokat is hajlandó volt megkötni Braziliával, amelyek nem szolgálták kifejezetten az ország érdekeit; például engedélyezte a tömeges brazil bevándorlást a brazil–paraguayi határ menti régiókba. Paraguay egyik legfontosabb kereskedelmi partnere is Brazília lett, míg 1965-ben a szomszédos országba irányuló paraguayi export kevesebb mint 1% volt, addig 1981-re már elérte a 25%-ot.¹⁴

1989-ben Andrés Rodríguez tábornok puccsal megdöntötte Stroessner hatalmát, a korábbi diktátor pedig Braziliába menekült, ahol egészen 2006-ban bekövetkezett haláláig élt. Ugyanakkor Stroessner diktatúrájának felszámolása nem hozta el a kívánt eredményt, továbbra is a Colorado Párt irányította az országot, állandóak voltak a belső konfliktusok.¹⁵ Ezért az 1990-es években rendezetlenek maradtak az olyan fontos külpolitikai kérdések, mint a brazil bevándorlás kérdése, az Itaipu-gát körüli érdekellentétek rendezése, valamint Paraguay helyzete a Mercosur-on belül. A tényleges rendszerváltás pedig csak 2008-ban következett be,

¹¹ NICKSON, Andrew: Brazilian Colonization of the Eastern Border Region of Paraguay. *Journal of Latin American Studies*, Volume 13, Issue 1, May 1981. p. 120.
<https://doi.org/10.1017/S0022216X00006180>; letöltés: 2018.09.16.

¹² Uo. p. 121.

¹³ LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. pp. 36–37.

¹⁴ Uo. p. 37.

¹⁵ BÁCS Zoltán György – HEGEDŰS Barbara – RACS Marianna Katalin – SOLTÉSZ Béla – SZENTE-VARGA Mónika: Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok.

amikor a Nemzeti Szövetség a Változásért pártkoalíció elnökjelöltje, Fernando Lugo nyerte meg a választásokat.¹⁶

A brazil migráció, a braziguayosok helyzete

Mind a mai napig jelentős probléma Paraguayban a brazil bevándorlók, az úgynevezett braziguayosok helyzete. Leginkább azért, mert Paraguay ezt belügyként szeretné kezelni, ugyanakkor Brazília többször is beleszólt az őket érintő döntésekbe. A brazil betelepülők számára Paraguay két okból vált vonzóvá. Egyrészt Paraguay keleti határ menti területein kiváló termőföldek vannak, amelyek alkalmasak szójatermesztésre,¹⁷ másrészt pedig a paraguayi adók nagyon kedvezőnek számítottak. Nem elhanyagolható az sem, hogy ez a térség az 1960-as években gyéren lakott, zömében erdős terület volt, ami szintén megkönnyítette a brazil földművesek letelepedését. Sokan közülük a későbbiekben sikeresek lettek és meggazdagodtak. Ugyanakkor ez a migráció negatív hatással is járt: nőttek a társadalmi különbségek és az ezzel kapcsolatos feszültség, továbbá környezetkárosító következményei is voltak: a betelepülők irtották az erdőket, ami növeli az elsivatagosodás veszélyét. A brazil bevándorlók körében elsősorban három régió vált népszerűvé: Alto Parana, Amambay és Canindeyú.

Az 1980-as évek elejére körülbelül 300 ezer brazil telepedett le a térségben, arányuk a keleti határ menti régióban elérte a 60%-ot, az ország összlakosságát tekintve pedig a 10%-ot.¹⁸ A megtermelt mezőgazdasági árucikkek elsősorban Brazília piacaira kerültek, a szomszédos állam pedig befektetésekkel támogatta az itt élőket. Nem véletlen tehát, hogy a régió egyre inkább elszigetelődött a paraguayi gazdaságtól. A terület jelentőségét jól mutatja, hogy jelenleg Paraguay gazdaságának kb. 46%-át a szójatermesztés adja, ezen belül pedig több mint 85%-ot a brazil bevándorlók és leszármazottaik termelnek meg.¹⁹ A nagy bevételek ellenére a termelőknek a profit után csak 3% adót kell fizetniük, ennek eredményeként a szójatermesztésből származó adó mértéke az országban még 2012-ben is csupán 2% volt.²⁰ Bár a 2000-es évek elején Nicanor Duarte Frutos (2003–2008 között volt Paraguay elnöke) megpróbálta az adórendszert megreformálni, és ezzel a szójatermelésből származó nemzeti jövedelmet növelni, a brasiguayosok által vezetett Szójatermelők Egyesülete – karöltve a zömében paraguayi lakosokból álló Paraguayi Földművesek Egyesületével – ezt számos tüntetéssel (például fontos főútvonalak lezárása mezőgazdasági gépekkel) megakadályozta.

¹⁶ MARIRRODRIGA, Jorge: El obispo Lugo se proclama vencedor en Paraguay tras 61 años 'colorados'. El País, 21 ABR 2008.

https://elpais.com/internacional/2008/04/21/actualidad/1208728801_850215.html; letöltés: 2019.02.22.

¹⁷ Paraguayban napjainkban is a gazdaság egyik meghatározó ágazata a szójatermesztés, az ország a világon a 6. legnagyobb szójatermesztő, az Amerikai Egyesült Államok, Brazília, Argentína, Kína és India előzi csak meg.

BÁCS Zoltán György – HEGEDŰS Barbara – RACS Marianna Katalin – SOLTÉSZ Béla – SZENTE-VARGA Mónika: Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok.

¹⁸ NICKSON, Andrew: Brazilian Colonization of the Eastern Border Region of Paraguay. p. 111.

¹⁹ LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. p. 42.

²⁰ NICKSON, Andrew: Paraguay: Brazil's dirty little secret. openDemocracy, 13 August 2013. <https://www.opendemocracy.net/andrew-nickson/paraguay-brazil%E2%80%99s-dirty-little-secret>; letöltés: 2018.09.16.

1. ábra. Paraguay adminisztratív térképe

A brazil–paraguayi határon mintegy félhold alakzatban elhelyezkedő három régió, Amambay, Canindeyú és Alto Parana volt a legnépszerűbb a brazil bevándorlók körében.²¹

A brazil érdekeket és érdeklődést jól mutatja, hogy Lula da Silva korábbi brazil elnök 2007. december 28-án aláírta a SINAMOB (Sistema Nacional de Mobilização) törvényt, amelynek lényege az volt, hogy ha az ország szuverenitását vagy integritását veszély fenyegetné, akkor a Védelmi Minisztérium kötelessége a szükséges védelmi műveletek végrehajtása. Továbbá az államfő hatáskörét bővítve őt hatalmazta fel arra, hogy meghatározza, mely területeken kell a védelmi intézkedéseket megtenni. A nemzeti mozgósítással kapcsolatos SINAMOB-törvény tulajdonképpen kitöltötte a brazil törvényhozásban már a második világháború óta fennálló űrt, mivel korábban nem létezett egységes szabályozás a külföldi agresszió esetén történő stratégiai mozgósításra.²² Mindez a paraguayi Fernando Lugo elnöki ciklusának elején zajlott, aki elődjéhez, Nicanor Duarte Frutoshoz hasonlóan megpróbálta a föld- és az adórendszer kérdését megoldani, ezzel lényegében a brazil

²¹ GlobalSecurity.org: Paraguay Administrative Map. <https://www.globalsecurity.org/jhtml/jframe.html#https://www.globalsecurity.org/military/world/paraguay/images/map-paraguay-political-2007.jpg>; letöltés: 2019.01.15.

²² SHIELD, Knight: Brazil: War Mobilization Act Effective Since Late December. Digital Journal, Jan 25, 2008. <http://www.digitaljournal.com/article/249365>; letöltés: 2019.01.20.

szójatermelők hatalmát csökkenteni. Paraguay számára nyilvánvalóvá vált tehát, hogy Brazília nem fogja hagyni, hogy a paraguayi kormány megkérdőjelezze a braziguayosok monopolhelyzetét. Paraguay – egy esetleges brazil katonai intervenciótól tartva – megerősítette a határ mentén állomásozó katonai alakulatait.²³

Bár a brasiguayosok Paraguayban élnek, a szomszédos regionális nagyhatalom többször is beleszólt az őket érintő kérdésekbe. A konfliktust pedig tovább mélyíti, hogy a braziguayosok jelentős támogatást (például fejlesztési segélyeket, tőkebefektetéseket és politikai segítséget) kapnak anyaországuktól.

Állandó kihívás az országhatáron, a csempészet helyzete

A paraguayi–argentín–brazil hármas határ térsége, amely az Iguazú és a Paraná folyó találkozásánál található régió, nagy szerepet játszik a csempészetben. Az említett régióban található az illegális kereskedelem fővárosának is nevezett Ciudad del Este, amely Paraguay második legnagyobb települése. A várost 1957-ben alapították, aktuális lakossága meghaladja a 330 ezer főt.²⁴ Ciudad del Estében szinte minden megtalálható a legálisról az illegálisig, de a termékek 90%-a hamisított árucikk.²⁵ A települést Brazíliával az 1965-ben elkészült Barátság híd köti össze, amely kiemelt útvonalnak számít a csempészett áruk, különösen a cigaretta, a lopott gépjárművek és az elektronikai cikkek tekintetében. Utóbbiak elsősorban a Távol-Keletről Chilén keresztül jutnak Paraguayba, majd onnan kerülnek további értékesítésre. A csempészet elharapózását segítette, hogy a paraguayi és a brazil gazdaság között hatalmas különbségek vannak, és a térségben nagyon erős a korrupció. Sajnos a Dél-amerikai Közös Piac, a Mercosur által megkönnyített határok közötti átjárhatóság is tovább erősítette az illegális és a hamisított áruk kereskedelmét.²⁶

A dohány csempészete az 1990-es évektől ugrott meg jelentősen. Ennek oka Brazíliában keresendő, ugyanis a kormány megemelte a belföldi dohány adóját, hogy csökkentse a lakosság körében a fogyasztás mértékét. A magas költségek miatt több brazil dohánygyártó cég is Paraguayban létesített új telephelyet, ahol az adók mértéke jóval kedvezőbb volt. A cigaretták gyártása nagy ütemben zajlott, Paraguay pedig túl kicsi felvevőpiacnak bizonyult, és ez hozzájárult a dohányárak illegális kereskedelmének növekedéséhez. 2006-ban például már a Paraguayban előállított cigaretták 90%-a a fekete piacon, elsősorban Brazíliában kelt el.²⁷

²³ LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. pp. 41–43.

²⁴ Encyclopaedia Britannica: Ciudad del Este. Paraguay.
<https://www.britannica.com/place/Ciudad-del-Este>; letöltés: 2019.01.16.

²⁵ SCHEMO, Diana Jean: In Paraguay Border Town. Almost Anything Goes. The New York Times, March 15, 1998.
<https://www.nytimes.com/1998/03/15/world/in-paraguay-border-town-almost-anything-goes.html>;
letöltés: 2019.01.16.

²⁶ SCHEINRING Endre: A brazil-paraguayi-argentín hármas-határterületen párhuzamosan jelentkező biztonsági kihívások. Biztonságpolitika.hu, 2013.05.06.
http://old.biztonsagpolitika.hu/documents/1367864935_SCHEINRING_Endre_Brazilia_Paraguay_Argentina_hatarteruletek_biztonsagi_kihivasok_-_biztonsagpolitika.hu.pdf; letöltés: 2019.01.16.

²⁷ GUTIERREZ, David: The Smoking Trail: Cigarette Smuggling in Paraguay.
<http://hir.harvard.edu/article/?a=13337>; letöltés: 2019.01.16.

Ugyanakkor nemcsak a hamisított áruk csempészete, hanem az ember- és a drogkereskedelem is hatalmas problémákat okoz a hármashatár területén. A kábítószer – kokain Bolíviából és a Paraguayban termelt marihuána – többsége, 80%-a Brazíliába kerül, ahol az ottani bűnbandák vásárolják fel és terítik el az országban, vagy adják tovább más államoknak.²⁸ A csempészet visszaszorítása érdekében 2018 májusában a paraguayi kormány felfüggesztette a fegyverek és a lőszer behozatalát az országba, és kijelentette, hogy modernizálják a számítógépes programokat, továbbá szorosabbra fűzik az együttműködést a brazil bűnüldöző szervekkel.²⁹ Amíg azonban nem sikerül megfékezni a korrupciót Paraguayban, addig a csempészet problémája is megoldatlan marad.

Paraguay alárendelt helyzete a Mercosur-on belül

A Mercosur, vagyis a Dél-amerikai Közös Piac létrejöttében az amerikai kontinens déli felének két legnagyobb országa, Brazília és Argentína játszott a fő szerepet. A szervezet 1991-es megalakulásának tényleges előzményei 1985-re vezethetők vissza. Nemzetközi szinten a hidegháború végéhez közeledve enyhülési hullám kezdődött, ami az amerikai kontinens déli részén is együttműködési megállapodások kötésére készítette a két vezető államot, Brazíliát és Argentínát. 1985-ben megkötötték az úgynevezett Foz do Iguaçu-i Okmányt, amelynek értelmében a két ország gazdasági, kereskedelmi és technológiai kooperációs megállapodást írt alá. Ebben már kilátásba helyezték egy dél-amerikai közös piac megteremtésének a tervét is. Ezzel egy időben bilaterális diplomáciai és politikai közeledés kezdődött, amit segített, hogy a nyolcvanas évek közepére mindkét országban civilek vették át az irányítást, a katonai diktatúrák megbuktak. Az 1986-ban aláírt Argentín–brazil Integrációs és Együttműködési Program (PICAB³⁰) már egy közös gazdasági tér megteremtését szorgalmazta.³¹ Ezt követően, 1988-ban egyezményt kötöttek a fejlődésről, az együttműködésről és az integrációról, amelyben megfogalmazták, hogy a következő tíz évben szabadkereskedelmi övezetet hoznak létre, megteremtve azzal az áruk és a szolgáltatások szabad áramlásának lehetőségét.

Amikor 1990-ben aláírták a Buenos Airesi Aktát, a közös piac létrehozását már ötéves tervként fogalmazták meg, közös külső vámhatárt alakítottak volna ki, így a két ország között az áruk szabadon mozoghattak volna. A következő hat hónapban Uruguayjal, Paraguayjal és Chilével indultak meg a csatlakozási tárgyalások. A három lehetséges tag közül végül csak kettő, Paraguay és Uruguay

²⁸ RADWIN, Max: Drug production is booming in Paraguay, and so is drug violence. The Washington Post, August 17, 2017.

https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/08/17/drug-production-is-booming-in-paraguay-and-so-is-drug-violence/?noredirect=on&utm_term=.03ae2a2effb0; letöltés: 2019.01.16.

²⁹ Paraguay Suspends Arms Imports in Bid to Stop Illegal Trafficking. U.S. News, May 22, 2018. <https://www.usnews.com/news/world/articles/2018-05-22/paraguay-suspends-arms-imports-in-bid-to-stop-illegal-trafficking>; letöltés: 2019.01.16.

³⁰ Programa para la Integración y Cooperación Argentino Brasileña.

³¹ RACS Marianna Katalin: Változatok integrációra – az ibér-amerikai országok integrációs szervezetei 1945-től napjainkig. Doktori értekezés. ELTE, Budapest, 2014. pp. 131–132. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/22348>; letöltés: 2019.01.16.

írta alá 1991-ben a Mercosur alapító okiratát.³² Paraguay ebben az időszakban radikális változásokon ment keresztül. Alfredo Stroessner hatalmának megdöntését követően az új elnök, Andrés Rodríguez igyekezett megszilárdítani befolyását mind az országon belül, mind a paraguayi külpolitikában. Ennek egyik legfontosabb eszközét a Dél-amerikai Közös Piachoz való csatlakozásban látta.

A Mercosur tagállamai között a munkaerő-áramlás szabaddá vált, a szervezet lendületes fejlődése azonban egy évtized után megtorpant. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a tagállamok közötti érdeellentéteket nem tudták feloldani, például Argentínának és Brazíliának nem sikerült rendeznie kereskedelmi vitájukat, továbbá Argentína és Uruguay között is komoly nézeteltérés volt a közös határfolyón felépített uruguayi papírmalmok miatt.³³ A fenti konfliktusokon kívül nem szabad elhanyagolni azt a tényt sem, hogy a szervezet tagállamain belül jelentős aszimmetria figyelhető meg: a két nagy ország, Brazília és Argentína méreténél és gazdasági erejénél fogva is hatékonyabban tudja képviselni érdekeit.³⁴

A 2000-es évekre új nemzetközi kereskedelmi lehetőségek nyíltak meg Paraguay előtt nem csupán a latin-amerikai térségben, hanem Európában és Kínában is. Utóbbi országból származik a paraguayi import 27%-a (2016).³⁵ A külföldi közvetlen befektetések aránya is kedvezően alakult. A 2010-es évek elejétől látványos növekedés volt tapasztalható, ugyanakkor egyre inkább erősödött Brazília gazdasági befolyása, ebben az időszakban a brazil befektetések arányának emelkedése meghaladta az 50%-ot.³⁶ Természetesen a brazil térnyeréshez hozzájárult Luiz Inácio Lula da Silva elnöksége is, aki olyan külpolitikát fogalmazott meg, mellyel a paraguayi elnök, Fernando Lugo is könnyebben tudott azonosulni. Bár több esetben a Mercosur nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket – a két nagyobb hatalom, de különösképpen Brazília dominanciája végig érzékelhető volt –, Paraguay számára bizonyos mértékben mégis előnyökkel járt.

³² MOLNÁR Gábor: A Déli Közös Piac (MERCOSUR) jelentősége a 20-21. századi Latin-Amerika integrációs folyamataiban. Doktori értekezés. Pécsi Tudomány Egyetem, Pécs, 2010. pp. 49–53. http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoordinat/nv/disszert/disszertacio_molnar_nv.pdf; letöltés: 2018.10.21.

³³ 1961-ben Argentína és Uruguay nemzetközi szerződést írt alá, amely az Uruguay folyó mint határfolyó ésszerű és optimális használatáról szólt. Argentína úgy vélte, hogy az Uruguay által a folyón az argentin várossal, Gualeguaychúval szemben épített papírmalmok megsértették az egyezményben foglaltakat, azok súlyos veszélynek teszik ki az argentin lakosságot, valamint környezetszennyezést idéznek elő a térségben, ezért a Nemzetközi Bírósághoz fordult. A vita lezárása 2010-ben vált lehetővé, amikor a Nemzetközi Bíróság ítéletében ugyan bizonyos eljárási kötelezettségek megsértése miatt elmarasztalta Uruguayt, de anyagi jogi kérdések megsértését nem vélte felfedezni, ezért kártérítési kötelezettséget sem állapított meg. Az ügy részleteiről lásd:

KECSKÉS Gábor: A Nemzetközi Bíróság ítélkezési gyakorlata a környezeti tárgyú ügyekben. Állam- és Jogtudomány, LVI. évfolyam 3. szám, 2015. pp. 69–72.

https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/Allam-%20es%20Jogtudomany/2015_3/2015-kecskes.pdf; letöltés: 2018.10.21.

³⁴ SOLTÉSZ Béla: Latin-Amerika: Integrációk túlkínálata. Fordulat, Társadalomelméleti folyóirat, 16. szám. pp. 129–131. http://fordulat.net/pdf/16/F16_Soltesz.pdf; letöltés: 2018.10.21.

³⁵ OEC: Paraguay. <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/pry/>; letöltés: 2018.10.21.

³⁶ LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. p. 38.

A Dél-amerikai Közös Piac államain belül nagyon fontos az energia, az energiabiztonság és az ezekkel összefüggő együttműködések kérdése. A tagállamok közül Brazília a világon a legjelentősebb bioetanol-exportáló ország, ezen kívül jelentős kőolaj- és földgázkészlettel is rendelkezik. 2007-ben újabb nagy kőolajmezőket fedeztek fel a brazil partok mentén São Paulo közelében, bár ennek kitermelése nagyon nehézkes, ugyanis mintegy 5000 méteres mélységben van az Atlanti-óceán fenekén.³⁷ Brazília Bolíviával (a dél-amerikai kontinensen az egyik legjelentősebb földgáztartalékkal rendelkező ország) és Argentínával írt alá egyezményt, amely a földgázszállításról szólt, Paraguay és Brazília pedig közösen építette meg még a hidegháború idején a világ akkori legnagyobb vízi erőművét, az Itaipu-gátat.³⁸

Bár már a Mercosur megalakulásától számítva érezhető volt a két nagy ország, Argentína és különösen Brazília dominanciája, az egyenlőtlenségek Paraguay számára 2012-re csúcsosodtak ki. Ekkor ugyanis az argentin elnök, Cristina Fernández de Kirchner és Dilma Rouseff brazil államfő szorgalmazására felfüggesztették Paraguay tagságát a Mercosur-ban. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy a paraguayi vezetés júniusban vér nélküli puccsal megbuktatta az elnököt, Fernando Lugot, ami nemzetközi viszonylatban számos kritikát váltott ki.³⁹ Bár az ország tagságát felfüggesztették, az államfők abban megállapodtak, hogy gazdasági blokádot nem alkalmaznak Paraguay ellen, mivel mindannyian belátták, hogy ez súlyos következményekkel járna a kis ország lakosai számára. Paraguay felfüggesztett helyzetét kihasználva viszont a többi tagállam megvalósította Venezuela végleges csatlakozását a Dél-amerikai Közös Piachoz.⁴⁰ Venezuela már 2006-ban

³⁷ LANGEVIN, Mark: Brazil's Big Oil Play: How this Nation is Charting National Energy Security. IAGS Journal of Energy Security, 29 September 2010. http://www.enssec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=264:brazils-big-oil-play-how-this-nation-is-charting-national-energy-security&catid=110:energysecuritycontent&Itemid=366; letöltés: 2018.10.23.

³⁸ MOLNÁR Gábor: A Déli Közös Piac (MERCOSUR) jelentősége a 20-21. századi Latin-Amerika integrációs folyamataiban. pp. 55–56.

³⁹ Fernando Lugo 2012. június végén a szenátusi ülésen egyértelmű többséggel, a tagok 39 igen szavazatával (két fő nem volt jelen, négyen pedig elleneztek) leváltották az elnöki pozícióból. Lugo elfogadta a döntést, azonban úgy fogalmazott, hogy ezzel a lépéssel Paraguay demokráciája súlyos sérüléseket szenvedett. A hír hallatán sokan az utcára vonultak, az országban tüntetések kezdődtek, amelyek azonban nem jártak sikerrel. Az eseményekre reagálva a venezuelai elnök, Hugo Chavez és az ecuadori államfő, Rafael Correa is úgy fogalmazott, hogy nem hajlandó elismerni a Lugot leváltó illegitim paraguayi kormányt.

Paraguay's president Fernando Lugo ousted from office, Venezuelan foreign minister denounces senate vote in impeachment trial as 'new type of coup'. The Guardian, 22 Jun 2012.

<https://www.theguardian.com/world/2012/jun/22/paraguay-fernando-lugo-ousted>; letöltés: 2019.01.19. Paraguay tagságát az elnök elleni puccs miatt nemcsak a Mercosur-ban, hanem az UNASUR-ban (Dél-Amerikai Nemzetek Uniója) is felfüggesztették. Miután 2013 áprilisában újra demokratikus választásokat tartottak az országban, az UNASUR vezetése úgy döntött, hogy augusztustól Paraguay ismét a szervezet teljes jogú tagjává válhat.

FOWKS, Jacqueline: Paraguay regresará a Unasur el 15 de agosto, La Unasur y el Mercosur suspendieron a Paraguay en junio de 2012 en castigo por la destitución del presidente Fernando Lugo en un juicio político parlamentario, Una decisión del consejo de jefes de estado deja sin efecto la medida. El País, 11 Ago 2013.

https://elpais.com/internacional/2013/08/11/actualidad/1376231106_648153.html; letöltés: 2019.01.19.

⁴⁰ LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. p. 39.

aláírta a csatlakozási egyezményt, teljes jogú taggá azonban mindaddig nem válhatott, amíg mind a négy tagállam, Brazília, Argentína, Uruguay és Paraguay nem hagyta jóvá azt. Argentína és Uruguay szinte rögtön elfogadta Venezuela belépését, de Brazília és Paraguay sokáig ellenezte. Ennek oka, hogy a két ország nehezményezte azt, hogy Hugo Chávez venezuelai elnök, nyíltan Amerika-ellenes politikát folytatott, és hogy a demokratikus elvek betartása jelentős hiányosságokkal működött.⁴¹ Végül 2009 decemberében Brazília ratifikálta Venezuela csatlakozását, de Paraguay továbbra is kitartott korábbi álláspontja mellett. A Képviselőház elnöke, Miguel Carrizosa a döntést a következőképpen indokolta: „amíg Hugo Chávez továbbra is beavatkozik a régió országainak belügyeibe, addig a Szenátus el fogja utasítani a teljes csatlakozást”... „Brazília nagy ország, és mint ilyen, nem kell Chávez befolyásától félnie, de Paraguay esetében ez sokkal kényesebb kérdés.”⁴² A 2012-es események, majd a felfüggesztett paraguayi tagság, valamint Venezuela belépése a Mercosur-ba⁴³ még inkább nyilvánvalóvá tette Paraguay alárendelt szerepét a szervezeten belül.

2013 áprilisában demokratikus választásokat tartottak Paraguayban, az újonnan hivatalba lépett elnök, Horacio Cartes pedig bízott abban, hogy hamarosan visszatérhetnek a Dél-amerikai Közös Piac tagállamai közé. Fontos kiemelni, hogy Paraguay számára a gazdasági szervezet nagy jelentőséggel bír, hiszen a paraguayi export több mint 50%-a a Mercosur-tagállamokba érkezik, az ország kiszolgáltatott helyzetét földrajzi elhelyezkedése is növeli. Bolívián kívül Paraguay a másik olyan dél-amerikai ország, amely nem rendelkezik tengerparttal, szomszédjai közül pedig csupán az előbb említett állam nem teljes jogú tagja a szervezetnek, bár társult tagsággal rendelkezik.⁴⁴ Nyilvánvaló tehát, hogy a paraguayi gazdaság jövője nehezen képzelhető el a Mercosur nélkül. Végül 2014-ben, közel kétéves felfüggesztett státusz után Paraguay visszakapta teljes jogú tagságát.

Az Itaipu-gát körüli érdekellentétek

Az 1973-ban megkötött egyezmény értelmében Brazília és Paraguay felépítette közös vízi erőművét a Paraná folyón, az Itaipu-gátat. Ez a megállapodás azonban csak kívülről nézve bírt egyenlő feltételekkel a két fél között. Bár az Itaipu-gát Brazília és Paraguay közös tulajdonában áll, Brazília domináns szerepét jól mutatja, hogy az erőmű működtetésében szerepet játszó kulcsfontosságú igazgatói pozíciókat eddig brazil állampolgárok töltötték be. Bár a megállapodás értelmében a megtermelt villamos energia egyenlő arányban, 50-50%-ban oszlik meg a két állam között, ez szintén a brazil érdekeket szolgálja, Paraguay ugyanis a villamos áram rá eső részének csupán 20%-át használja fel (2016),⁴⁵ korábban pedig még kevesebbet. Brazília számára a gát megépítése kétségek kívül előnyös volt. A szerződés aláírását követően, 1974-ben a gát által a tervek szerint termelt energiamennyiség fele

⁴¹ FENTŐS Anna: Mercosur: Venezuela az ajtóban toporog. Kitekintő.hu, 2010. febr. 20.
http://kitekinto.hu/latin-amerika/2010/02/20/veszelyben_a_csatlakozas; letöltés: 2018.10.24.

⁴² FENTŐS Anna: Mercosur: Venezuela az ajtóban toporog.

⁴³ Venezuela tagságát később, 2016-ban felfüggesztették.

⁴⁴ Paraguay's Dispute with Mercosur Continues. Stratfor, Jul 11, 2013.

<https://worldview.stratfor.com/article/paraguays-dispute-mercosur-continues>; letöltés: 2018.10.24.

⁴⁵ LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. p. 40.

(mintegy 6300 MW) az ország teljes áramszükségletének egyharmadát tette ki, míg Paraguay esetében ez az energiamennyiség az ország akkori fogyasztásának huszonhatszorosa volt.⁴⁶ Ez az arány az évek során lényeges javuló tendenciát mutat, ugyanakkor Paraguay még 2009-ben is csupán a rá eső villamos energia 5%-át⁴⁷ használta fel. A fejlődést jól mutatja, hogy 2013-ra ez az arány megduplázódott, elérte a 10%-ot, 2016-ban pedig ismételten a duplájára növekedett.⁴⁸

Az Itaipu-szerződés hátrányai Paraguay számára a fenti okokból következnek. A fennmaradó energiát Paraguay kizárólag a brazil állami energiavállalatnak, az Electrobrasnak adhatja el, a feszültséget pedig tovább fokozza, hogy mindezt jóval a piaci érték alatti áron, amelyet még a szerződés megkötésekor rögzítettek. Ez az árfolyam az infláció mértékéhez sem alkalmazkodik. A két ország közötti kapcsolat egyik legmeghatározóbb konfliktusa kétség kívül a gáthoz köthető. Az érdekeltek megvizsgálásához ugyanakkor szükség van a történelmi háttér megismerésére is.

Történelmi előzmények

Az 1970-es évek elejéig a különböző kőolajszármazékokhoz való könnyű hozzáférés miatt a legtöbb dél-amerikai országban nem indult meg a megújuló energiaforrásokra támaszkodó gazdaság kiépítése. Az 1973-as olajválság azonban ezt a térséget is súlyosan érintette. Brazília esete jó példa erre. Az 1970-es évek elején még a kőolaj 80%-át importból szerezte be.⁴⁹ A válságot követően Braziliában elindult egy, a megújuló energiaforrások hasznosítása felé orientálódó kezdeményezés. Ebben az időszakban indította el a brazil kormány a Nemzeti Alkoholprogramot (ProAlcool⁵⁰). Ennek a lényege az volt, hogy egy speciális eljárással a cukornádból bioüzemanyagot állítsanak elő, ezzel csökkentve az ország függőségét a kőolajimporttól.

Bár Braziliában a vízenergia hasznosítása már a 19. század végén elkezdődött, a nagyméretű beruházások az 1960-as és az 1970-es évekre datálódnak. Ennek oka elsősorban az, hogy ekkor az országban jelentős népességnövekedés következett be, amivel párhuzamosan pedig emelkedett az energiaigény is. Az így keletkező energiahiányt a brazil kormány az ország kedvező földrajzi helyzetét kihasználva igyekezett megoldani. Mindezen elgondolást tovább erősítette az olajválság. A vízenergia hasznosítása Braziliában olyan sikeres lett, hogy jelenleg villamosenergia szükségletének 70%-át ebből fedezi. Fontos megjegyezni, hogy a világátlag csupán 16% körül mozog.⁵¹

⁴⁶ SOARES DE LIMA, Maria Regina: The Political Economy of Brazilian Foreign Policy, Nuclear Energy, Trade and Itaipu. Brasília, Fundação Alexandre de Gusmão – FUNAG. p. 372.

⁴⁷ ARIAS, Juan: El conflicto por la electricidad de Itaipú marca la primera visita de Lugo a Brasilia. Lula trata de frenar la reclamación paraguaya por el precio de la energía. El País, 8 May 2009. https://elpais.com/internacional/2009/05/08/actualidad/1241733601_850215.html; letöltés: 2019.01.15.

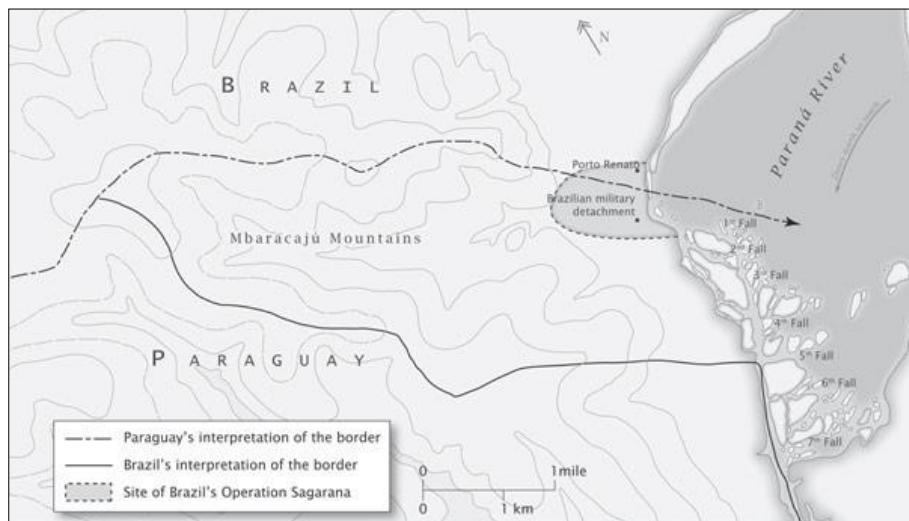
⁴⁸ Paraguay y Brasil inauguran una nueva línea de transmisión eléctrica para Asunción. El País, 30 Oct 2013. https://elpais.com/economia/2013/10/30/agencias/1383092990_027674.html; letöltés: 2019.01.15.

⁴⁹ XAVIER, Marcus Renato S.: The Brazilian Sugarcane Ethanol Experience. Competitive Enterprise Institute, Issue Analysis, 2007 No. 3. February 15, 2007. p. 4. <https://www.cei.org/pdf/5774.pdf>; 2019.01.15.

⁵⁰ Programa Nacional do Alcool.

⁵¹ SPERLING, Eduardo von: Hydropower in Brazil: Overview of Positive and Negative Environmental Aspects. Energy Procedia, Volume 18, 2012, p. 110. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2012.05.023>; letöltés: 2019.01.15.

Az 1960-as évek második felében mind Brazíliát, mind Paraguayt diktatórikus rendszerek jellemezték. Viszonyuk nem volt felhőtlen, mert a határ menti Guaira-vízesések területéért éles vita bontakozott ki. A nézeteltérés eredete a 19. századig, Paraguaynak a Hármas Szövetség ellen vívott háborújáig, illetve az azt követő 1872-es Loizaga–Cotegipe-szerződésig nyúlik vissza. Az egyezmény a Guaira-vízeséseket jelölte meg a két ország közötti határvonalnak. A vitát az okozta, hogy Paraguay szerint a határ mind a hét vízesést magában foglalja, míg Brazília elképzelései szerint a határvonal csupán az ötödik, a legmagasabb vízesésig nyúlik. Paraguay a megállapodás ellen azzal érvelt, hogy a vízeséseket nem lehet szétválasztani, ugyanis azok egy folyóhoz, tehát egy területhez tartoznak, míg Brazília az ellenkező álláspontot képviselte.⁵²

2. ábra. Az eltérő brazil és paraguayi álláspont a Guaira-vízesések tekintetében⁵³

Az ezt követő csaknem egy évszázadban a vita rendezetlen maradt, a kormányok napirendjéről lekerült, majd 1964-ben ismételten fontos kérdéssé vált. A bilaterális tárgyalások 1964. január 19-én kezdődtek meg Alfredo Stroessner és a brazil katonai diktatúra előtti utolsó civil elnök, João Goulart⁵⁴ között egy, a Paraná

⁵² BLANC, Jacob: Itaipu's forgotten history: The 1965 Brazil-Paraguay Border Crisis and the New Geopolitics of the Southern Cone. *Journal of Latin American Studies*, Volume 50, Issue 2, May 2018. pp. 388–389. <https://doi.org/10.1017/S0022216X17000049>; letöltés: 2019.01.15.

⁵³ Uo. p. 389.

⁵⁴ João Goulart 1961 szeptemberében lépett az elnöki pozícióba. Goulart volt az 1960-ban megválasztott elnök, Janio Quadros alelnöke. Amikor Quadros tudomást szerzett az ellene szervezkedő puccskísérletről, 1961 augusztusában lemondott pozíciójáról, majd elhagyta a fővárost. Helyét tehát az alkotmányban foglaltak alapján João Goulartnak kellett betöltenie, amit azonban a hadsereg egy része el akart kerülni, ugyanis ő nyíltan baloldali politikus volt, és féltek attól, hogy általa a kommunisták megerősödnek Brazíliában. A katonákat némiképp segítette, hogy Goulart ekkor Kínában tartózkodott, a hadsereg pedig nemzetbiztonsági okokra hivatkozva igyekezett megakadályozni hazatértét. Végül csökkentették az elnök hatalmát, és a hazatérő Goulart ezt a korlátozott elnöki szerepkört vehette át.

folyón⁵⁵ építendő közös vízierőműről. Ezzel szinte egy időben a határvonal rendezetlenségéből adódó korábbi konfliktus újjáéledt Paraguay és Brazília között. 1965. március végén a kérdéses határszakasz egy pontján közel 100 paraguayi állampolgár gyűlt össze egy szervezett ünnepségen, amelyen kijelentették, hogy az ország visszaszerezte azt a területet, amit a Hármass Szövetség elleni háborúban elvettek tőle.⁵⁶ Az eseményt néhány, a közelben lakó brazil állampolgár rögzítette, majd jelentette azt a legközelebbi katonai hivatalnál.

Néhány héttel később a brazil Nemzetbiztonsági Tanács Különleges Határmenti Bizottságának vezetője, Coronel Otávio da Silva Tosta is ellátogatott a térségbe, hogy ellenőrizze azt, illetve hogy kidolgozzanak egy tervet, amelynek a lényege Paraguay befolyásának csökkentése az övezetben. Ennek érdekében az ünnepség korábbi helyszínére kivezényelték a brazil hadsereget. Brazília ezen lépése Paraguayban nagy ellenszenvet váltott ki, azt hangoztatták, hogy a brazilok ezzel megsértették Paraguay szuverenitását. Brazília ezzel szemben azt nyilatkozta, hogy az a térség, amelyen a katonák állomásoznak, az ország határain belül van, és a márciusi eseménnyel éppen Paraguay sértette meg a brazil területeket. A feszültség a két fél között közel 15 hónapig tartott. Végül Brazília csökkentette a régióban állomásozó katonái létszámát, de a hadseregből egy kisebb csoportot leválasztott és hátrahagyott. A brazil kormány a katonák jelenlétét szimbolikus jelentőségűnek nyilvánította, valós szerepük azonban az volt, hogy ellensúlyozzák a paraguayi befolyást a térségben.

Az ezt követő időszakban folyamatos diplomáciai tárgyalások zajlottak a két állam között, de azok nem vezettek eredményre. 1965. október 21-én egy ötfős paraguayi küldöttség érkezett a helyszínre, nem sokkal később azonban a brazil katonák letartóztatták őket. Csupán néhány óráig tartott fogságuk, de az eseménynek hamar híre ment a nemzetközi sajtóban. Paraguay igyekezett Brazíliát agresszorként feltüntetni. Paraguayban Brazília-ellenes tüntetések kezdődtek, például Brazília asuncióni nagykövetsége kereskedelmi hivatala előtt fiatalok egy csoportja elégette a brazil zászlót, a város brazil tulajdonú boltjainak kirakatait Molotov-koktélokkal törték be. Ugyanakkor a demonstrációk nemcsak Brazília ellen szóltak, hanem a Stroessner-éra ellen is. A diktátort azzal vádolták, hogy Brazíliához húz, átengedte neki a Guaira-vízesések területét, ezzel elárulta az országot. Egy héttel a tüntetések után Stroessner hivatalosan is bocsánatot kért a brazil kormánytól, és felajánlotta, hogy az okozott károkat megtéríti.⁵⁷

Stroessner és Goulart tárgyalása tehát azért is nagy jelentőségű, mert az ideológiai különbségek ellenére – Stroessner nyíltan kommunistaellenes volt – a két politikus mégis tárgyalásztalhoz ült.

⁵⁵ A Paraná 4880 km-es hosszával a világon a nyolcadik, Dél-Amerikában az Amazonas után a második leghosszabb folyó. Brazíliában ered, vízgyűjtő területe Brazília területének 10%-át foglalja magában, és Paraguayon, valamint Argentínán átfolyva, Buenos Airesnél ömlik a tengerbe.

Itaipu Binacional: Paraná River. The world's largest generation of renewable clean energy.

<https://www.itaipu.gov.br/en/energy/parana-river>; letöltés: 2018.11.10.

⁵⁶ A rendezvény közvetlen előzménye az volt, hogy március 21-én maga Alfredo Stroessner is ellátogatott a régióba.

⁵⁷ BLANC, Jacob: Itaipu's forgotten history: The 1965 Brazil-Paraguay Border Crisis and the New Geopolitics of the Southern Cone. pp. 389–402.

Az 1966-os év elején a két fél közötti konfliktus tovább mélyült, Brazília és Paraguay közel került egy lehetséges háborúhoz. Paraguayban egyre gyakrabban jelentek meg Brazília-ellenes cikkek a sajtóban, illetve április elején már az újságok címlapjain is az a szlogen volt olvasható, hogy „A Guaira-vízesések most és korábban is mindig Paraguayhoz tartoztak!”.⁵⁸ Ezzel szemben a brazil oldalon azzal érveltek, hogy ez a terület Brazíliához tartozott, és nem hagyhatják elveszni azt, amit az őseik hagytak rájuk. Ugyanakkor elindult egy kezdeményezés, amely hangsúlyozta: mindkét nemzetnek közös érdeke, hogy együtt aknázhassák ki a Guaira-vízesések adta lehetőségeket.⁵⁹

A határvita megoldása 1966. június végéhez, az Iguazú-szerződés aláírásához köthető. Ez egyben megteremtette az alapot a későbbi Itaipu-gát megépítésére. A találkozóon Brazília részéről 23 képviselő vett részt, Paraguay pedig 20 küldöttel képviseltette magát. Érdekesség, hogy az eseményen részt vett négy olyan politikai szereplő is, akiket az előző év októberében a brazil katonai csoport néhány órára letartóztatott. A tárgyalások eleinte nehézségekbe ütköztek, mivel Paraguay ragaszkodott ahhoz, hogy hozzanak létre egy semleges határszakaszt a kérdéses területen, és hogy az erőmű által megtermelt energia fele-fele arányban legyen elosztva a két fél között. Ezt Brazília eleinte elutasította, azzal, hogy a semleges határszakasz kijelölését azért nem támogatja, mert szerinte az veszélyes helyzetet szülne, a későbbiek során ugyanis bármelyik szomszédos ország megkérdőjelezheti a tényleges határokat. Végül hosszas tanácskozás után, 1966. június 22-én este sikerült megegyezni és aláírták az Iguazú-szerződést.

Különösen az egyezmény 3. és 4. pontja volt vitatott a tárgyalások során. A 3. pont deklarálta, hogy a két ország egyenlő arányban használhatja ki a terület adta vízennergetikai lehetőségeket; ez Paraguaynak is kedvezett. A 4. pontban pedig tulajdonképpen megfogalmazták azt az elvet, amely még napjainkban is az egyik legnagyobb kihívást jelenti az Itaipu-gát tekintetében Paraguay számára. Abban állapodtak meg Brazíliával, hogy mindkét ország 50-50%-ban részesül a közös gát által megtermelt vízenergiából, továbbá a fel nem használt villamosáramot a másik félnek „tisztességes áron” fogják eladni. Nyilvánvaló volt már ekkor is, hogy a mind népességében, mind területében jóval kisebb ország nem fogja felhasználni a vízenergia rá eső részét, a szerződésbe belefoglalt „tisztességes ár” kifejezés pedig meghagyta Brazíliának azt a lehetőséget, hogy jelentős plusz profitra tegyen szert a közös erőműből.⁶⁰

Mindkét országban örömmel fogadták a szerződést, remélték, hogy végre lezárulhat a határvita a két fél között, ugyanakkor továbbra is feszültséget szült az, hogy bár Brazília csökkentette a katonák számát a Guaira-vízesések térségében, teljesen csak december 3-án vonta ki katonáit a területről. A késést azzal indokolta, hogy a néhány emberből álló csapat csak a korábban felépített laktanya védelmére, valamint a csempészet megakadályozására maradt a régióban. A katonák

⁵⁸ BLANC, Jacob: Itaipu's forgotten history: The 1965 Brazil-Paraguay Border Crisis and the New Geopolitics of the Southern Cone. p. 404.

⁵⁹ Uo. pp. 402–404.

⁶⁰ Página 44 da Seção 1 do Diário Oficial da União (DOU) de 8 de Agosto de 1966.
https://www.jusbrasil.com.br/diarios/2934809/pg-44-secao-1-diario-oficial-da-uniao-dou-de-08-08-1966?ref=previous_button; letöltés: 2019.01.12.

viSSzavonásában az is szerepet játszott, hogy Alfredo Stroessner 1967-ben eltörölte a korábbi földtörvényt, ezzel pedig lehetővé vált, hogy brazil földművesek Paraguayban telepedhessenek le. Számuk gyorsan növekedett. A brasiguayos révén Brazília sokkal mélyebben bele tudott nyúlni Paraguay területébe.⁶¹

Az Iguazú-szerződés végrehajtására 1967-ben közös bizottságot hoztak létre, amely a következő évben külön megállapodást kötött mindkét nemzeti villamosenergia-társasággal, a brazil Electrobrassal és a paraguayi ANDE-val, a gát megépítéséhez szükséges tanulmánytervek elkészítésére. Végül európai segítséggel több lehetséges helyszínt és megvalósíthatósági elképzelést vázoltak fel. A legjobb megoldásnak egy hatalmas közös vízerőmű megépítése tűnt Itaipu közelében, 25 km-re az argentin határtól és mintegy 170 km-re a Guaíra-vízesésektől.⁶² Az említett helyen a Paraná folyó elterelése megvalósítható volt. A mérnökök a talaj összetételét is részletesen tanulmányozták. Eerre azért volt szükség, mert egy laza szerkezetű földréteg nem bírta volna el a gát súlyát, ami súlyos katasztrófát idézhetett volna elő a régióban.

1973. április 26-án Alfredo Stroessner paraguayi és Emilio Medici brazil elnök aláírta az Itaipu-szerződést, majd megkezdődtek a munkálatok. A Paraná folyó elterelését 1978-ban sikerült befejezni, ezt követően indulhatott el a gát tényleges kialakítása. Miután 1982-re befejeződött az építkezés, a gát mögött lévő mintegy 1460 km²-es területet elárasztották,⁶³ ezáltal hatalmas mesterséges tavat hozva létre. Ezzel a művelettel örökre eltűnt egy korábban vitatott terület, az Iguazú-vízesésekhez hasonló természeti szépség, a Guaíra-vízesések.⁶⁴ Az elkészült gát csaknem 200 méter magas és közel 8 km hosszú, a tározóban tárolt víz térfogata pedig 29 km³.⁶⁵

Az Itaipu-gátat 1984-ben nyitották meg, és akkor a világ legnagyobb vízi erőművének számított 14 000 MW-os teljesítményével (amely a paraguayi villamosenergia-igény 75%-át fedezte, Brazília esetében ez az arány csupán 17% volt), jelenleg is csak a kínai Három Szurdok-gát előzi meg.⁶⁶ Ugyanakkor fontos azt is megjegyezni, hogy az Itaipu-gát 2012 és 2013 között, köszönhetően a Paraná folyó bőséges vízellátásának, megelőzve a kínai erőművet, 98,5 millió MWh teljesítményével új rekordot felállítva világelsőnek számított.⁶⁷

⁶¹ BLANC, Jacob: Itaipu's forgotten history: The 1965 Brazil-Paraguay Border Crisis and the New Geopolitics of the Southern Cone. pp. 406–407.

⁶² NICKSON, Andrew: The Itaipú Hydro-Electric Project: The Paraguayan Perspective. Bulletin of Latin American Research, Vol. 2, No. 1 (Oct., 1982). p. 5.

⁶³ Uo. p. 6.

⁶⁴ Uo. pp. 6–8.

⁶⁵ MEDINA, Tico: Itaipú: el agua domada. Visita a la represa hidroeléctrica mayor del mundo, una obra binacional construida por Brasil y Paraguay.

<http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1988/08/27/022.html>; letöltés: 2019.01.13.

⁶⁶ Itaipú cumple 30 años aún como la hidroeléctrica que más genera del mundo. El País, 6 May 2014. https://elpais.com/economia/2014/05/06/agencias/1399332162_817758.html; letöltés: 2019.01.15.

⁶⁷ La represa de Itaipú bate su récord y el mundial de producción de energía. El País, 30 Dic 2013. https://elpais.com/economia/2013/12/30/agencias/1388441755_044208.html; letöltés: 2019.01.15.

A konfliktus jelenleg

Az Itaipu-gát körüli érdekellentétek az új évezredben elsősorban Fernando Lugo 2007-es elnökválasztási kampányában kerültek ismét felszínre. Lugo az 1973-as szerződés újratárgyalását szorgalmazta, külpolitikájának egyik sarkalatos kérdése lett az Itaipu-szerződés megvitatása. Brazília – Lula da Silvával az élén – ezt elutasította, sőt egészen 2023-ig nem is helyezte azt kilátásba. Mivel Lula ezen lépése Braziliát a nemzetközi szinten negatívan tüntette fel, végül mégis ígéretet tett arra, hogy felállít egy bizottságot, amely újraelemzi Paraguay lehetőségeit, valamint a kedvező árú villamos áramért adott, korábbi évi 120 millió dolláros „kárpótlási” díjat 360 millió dollárra emelte.⁶⁸ Ezt a megállapodást végül 2010-ben Paraguay, 2011-ben pedig Brazília is aláírta. Ugyanakkor Paraguay legfőbb igényét, miszerint az általa fel nem használt villamos energiát harmadik félnek is értékesíthesse, nem sikerült elfogadtatnia a brazil állammal. 2013-ban a paraguayi kormány Jeffrey Sacks híres közgazdászt kérte fel arra, hogy vizsgálja meg az Itaipu-szerződést. Hosszas elemzések után arra a következtetésre jutott, hogy a brazil állam jelentős előnyökre tesz szert a gát által megtermelt villamos energia által, ehhez pedig nagymértékben kihasználja Paraguayt.⁶⁹

Brazília és Paraguay 2014. május 17-én ünnepelte az Itaipu-projekt 40. évfordulóját, négy évtizeddel azelőtt ugyanis ezen a napon kezdődtek meg a tíz évig tartó építési munkálatok, amelyek legfontosabb időszakában közel 40 ezer embert foglalkoztattak.⁷⁰ A felépült gátat beválasztották a „műszaki világ hét csodája” közé is. Az ünnepségen Jorge Samek, az Itaipu Binacional testületi tagja a következőképpen nyilatkozott: „Brazília és Paraguay megvalósították a lehetetlent. ... Megépítettek egy olyan erőművet, amely 40 éven keresztül a világon az egyik legnagyobbaknak számított.”⁷¹

Összegzés

Paraguay konfliktusai földrajzi elhelyezkedéséből következtethetők, hiszen egy tengerpart nélküli kis államról van szó, beékelődve a két regionális hatalom, Brazília és Argentína közé. Brazília méreténél, népességénél és gazdasági erejénél fogva a történelem során végig nagyobb befolyással bírt Paraguay belügyeire, fejlődésére, mint Argentína. Különösen igaz ez az Alfredo Stroessner által vezetett diktatórikus rezsim három évtizedére. A Stroessner-éra alatt Brazília és Paraguay között olyan megállapodások születtek, amelyek a mai napig is konfliktusforrást jelentenek a két ország közötti kapcsolatokban. Különösen igaz ez a brazil bevándorlók monopolhelyzetére, Brazília ugyanis a braziguayosok érdekeinek védelmében többször is beleszólt Paraguay belügyeibe.

⁶⁸ LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. p. 41.
⁶⁹ Uo.

⁷⁰ HARRIS, Michael: Brazil, Paraguay celebrate Itaipu Hydropower project's 40th birthday. Hydro Review, 05/22/2014.
<https://www.hydroworld.com/articles/2014/05/brazil-paraguay-celebrate-itaipu-hydropower-project-s-40th-birthday.html>; letöltés: 2018.11.16.

⁷¹ Uo.

A másik, több évtizedes konfliktus pedig a világ második legnagyobb vízi erőművéhez, az Itaipu-gáthoz, különösen a gát által megtermelt villamosenergia elosztásához köthető. Paraguayban a tényleges rendszerváltás 2008-ban következett be, ekkor került újra felszínre az Itaipu-szerződés vitatott pontjainak újratárgyalása. Paraguay szeretné, ha az energiafeleslegét Brazilián kívül más országoknak is értékesíthetné, illetve ha a villamos energia ára igazodna a világpiaci árakhoz. Ez azonban a dél-amerikai kontinens legnagyobb államának nem érdeke. Úgy tűnik, az immáron több mint négy évtizedes konfliktust a közeljövőben sem tudják megoldani, bár Brazília részéről kis közeledés azért megfigyelhető, hiszen a Paraguaynak fizetett éves kárpótlási díjat háromszorosára emelte.

Stroessner diktatórikus rendszere bukását követően Paraguayban külpolitikai nyitás tapasztalható. Erre jó példa, hogy mind a Dél-amerikai Közös Piacnak, mind pedig a Dél-amerikai Nemzetek Uniójának alapító tagja volt. A tengerpart nélküli ország számára a kereskedelem, a szomszédokkal való jó viszony ápolása nagyon fontos, bár Paraguay Mercosur-tagsága nem nevezhető konfliktusmentesnek. A Dél-amerikai Közös Piac tagállamaként Paraguay számára új kereskedelmi lehetőségek nyíltak, és növekedett a külföldi befektetések aránya is, ennek ellenére Brazília gazdasági befolyása tovább erősödött.

Kétségtől megállapítható, hogy Brazília jelentős befolyással van Paraguay fejlődésére, bár az ország igyekszik csökkenteni függését nagy szomszédjától. A négy legfontosabb konfliktusforrás (braziguayosok monopolhelyezete, csempészet problémája, Paraguay alárendelt helyzete a Mercosur-ban és az Itaipu-gát körüli érdekellentétek) megoldása azonban napjainkban még továbbra is várat magára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARIAS, Juan: El conflicto por la electricidad de Itaipú marca la primera visita de Lugo a Brasilia. Lula trata de frenar la reclamación paraguaya por el precio de la energía. El País, 8 May 2009. https://elpais.com/internacional/2009/05/08/actualidad/1241733601_850215.html; letöltés: 2019.01.15.
- BÁCS Zoltán György – HEGEDŰS Barbara – RACS Marianna Katalin – SOLTÉSZ Béla – SZENTE-VARGA Mónika: Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok. Kézirat. Dialóg Campus, Budapest, megjelenés előtt.
- BLANC, Jacob: Itaipu's forgotten history: The 1965 Brazil-Paraguay Border Crisis and the New Geopolitics of the Southern Cone. *Journal of Latin American Studies*, Volume 50, Issue 2, May 2018. pp. 383–409. <https://doi.org/10.1017/S0022216X17000049>; letöltés: 2019.01.15.
- CIA: The World Factbook. South America: Paraguay. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pa.html>; letöltés: 2018.09.16.
- Encyclopaedia Britannica: Ciudad del Este. Paraguay. <https://www.britannica.com/place/Ciudad-del-Este>; letöltés: 2019.01.16.

- FENTŐS Anna: Mercosur: Venezuela az ajtóban toporog. Kitekintő.hu, 2010. febr. 20. http://kitekinto.hu/latin-amerika/2010/02/20/veszelyben_a_csatlakozas; letöltés: 2018.10.24.
- FOWKS, Jacqueline: Paraguay regresará a Unasur el 15 de agosto, La Unasur y el Mercosur suspendieron a Paraguay en junio de 2012 en castigo por la destitución del presidente Fernando Lugo en un juicio político parlamentario, Una decisión del consejo de jefes de estado deja sin efecto la medida. El País, 11 Ago 2013. https://elpais.com/internacional/2013/08/11/actualidad/1376231106_648153.html; letöltés: 2019.01.19.
- GlobalSecurity.org: Paraguay Administrative Map. <https://www.globalsecurity.org/jhtml/jframe.html#https://www.globalsecurity.org/military/world/paraguay/images/map-paraguay-political-2007.jpg>; letöltés: 2019.01.15.
- GUTIERREZ, David: The Smoking Trail: Cigarette Smuggling in Paraguay. <http://hir.harvard.edu/article/?a=13337>; letöltés: 2019.01.16.
- HARRIS, Michael: Brazil, Paraguay celebrate Itaipu Hydropower project's 40th birthday. Hydro Review, 05/22/2014. <https://www.hydroworld.com/articles/2014/05/brazil-paraguay-celebrate-itaipu-hydropower-project-s-40th-birthday.html>; letöltés: 2018.11.16.
- Itaipu Binacional: Paraná River. The world's largest generation of renewable clean energy. <https://www.itaipu.gov.br/en/energy/parana-river>; letöltés: 2018.11.10.
- Itaipú cumple 30 años aún como la hidroeléctrica que más genera del mundo. El País, 6 May 2014. https://elpais.com/economia/2014/05/06/agencias/1399332162_817758.html; letöltés: 2019.01.15.
- KECSKÉS Gábor: A Nemzetközi Bíróság ítélezési gyakorlata a környezeti tárgyú ügyekben. Állam- és Jogtudomány, LVI. évfolyam 3. szám, 2015. pp. 55–79. https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/Allam-%20es%20Jogtudomany/2015_3/2015-kecskes.pdf; letöltés: 2018.10.21.
- La represa de Itaipú bate su récord y el mundial de producción de energía. El País, 30 Dic 2013. https://elpais.com/economia/2013/12/30/agencias/1388441755_044208.html; letöltés: 2019.01.15.
- LAMBERT, Peter: The Myth of a Good Neighbour: Paraguay's Uneasy Relationship with Brazil. Bulletin of Latin American Research, Volume 35, Issue 1. Special Issue: Latin American Responses to the Rise of Brazil. January 2016. pp. 34–48. <https://doi.org/10.1111/blar.12410>; letöltés: 2018.09.16.
- LANGEVIN, Mark: Brazil's Big Oil Play: How this Nation is Charting National Energy Security. IAGS Journal of Energy Security, 29 September 2010. http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=264:brazils-big-oil-play-how-this-nation-is-charting-national-energy-security&catid=110:energysecuritycontent&Itemid=366; letöltés: 2018.10.23.

- Latin America is set to become a leader in alternative energy. The Power of the Andean sun. 2016. The Economist, Dec 10th 2016.
<https://www.economist.com/the-americas/2016/12/10/latin-america-is-set-to-become-a-leader-in-alternative-energy>; letöltés: 2018.09.16.
- MARIRRODRIGA, Jorge: El obispo Lugo se proclama vencedor en Paraguay tras 61 años 'colorados'. El País, 21 Abr 2008.
https://elpais.com/internacional/2008/04/21/actualidad/1208728801_850215.html; letöltés: 2019.02.22.
- MEDINA, Tico: Itaipú: el agua domada. Visita a la represa hidroeléctrica mayor del mundo, una obra binacional construida por Brasil y Paraguay.
<http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1988/08/27/022.html>; letöltés: 2019.01.13.
- MOLNÁR Gábor: A Déli Közös Piac (MERCOSUR) jelentősége a 20-21. századi Latin-Amerika integrációs folyamataiban. Doktori értekezés. Pécsi Tudomány Egyetem, Pécs, 2010.
http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/disszert/disszertacio_molnar_nv.pdf; letöltés: 2018.10.21.
- NICKSON, Andrew: Brazilian Colonization of the Eastern Border Region of Paraguay. Journal of Latin American Studies, Volume 13, Issue 1, May 1981. pp. 111–131.
<https://doi.org/10.1017/S0022216X00006180>; letöltés: 2018.09.16.
- NICKSON, Andrew: Paraguay: Brazil's dirty little secret. openDemocracy, 13 August 2013.
<https://www.opendemocracy.net/andrew-nickson/paraguay-brazil%E2%80%99s-dirty-little-secret>; letöltés: 2018.09.16.
- NICKSON, Andrew: The Itaipú Hydro-Electric Project: The Paraguayan Perspective. Bulletin of Latin American Research, Vol. 2, No. 1 (Oct., 1982). pp. 1–20.
- OEC: Paraguay. <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/pry/>; letöltés: 2018.10.21.
- OLIVEIRA, Adilson de: Energy Security in South America. The role of Brazil. Series on Trade and Energy Security. International Institute for Sustainable Development, Winnipeg, Canada.
https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/energy_security_south_america.pdf; letöltés: 2018.09.16.
- Página 44 da Seção 1 do Diário Oficial da União (DOU) de 8 de Agosto de 1966.
https://www.jusbrasil.com.br/diarios/2934809/pg-44-secao-1-diario-oficial-da-uniao-dou-de-08-08-1966?ref=previous_button; letöltés: 2019.01.12.
- Paraguay Suspends Arms Imports in Bid to Stop Illegal Trafficking. U.S. News, May 22, 2018.
<https://www.usnews.com/news/world/articles/2018-05-22/paraguay-suspends-arms-imports-in-bid-to-stop-illegal-trafficking>; letöltés: 2019.01.16.
- Paraguay y Brasil inauguran una nueva línea de transmisión eléctrica para Asunción. El País, 30 Oct 2013.
https://elpais.com/economia/2013/10/30/agencias/1383092990_027674.html; letöltés: 2019.01.15.

- Paraguay's Dispute with Mercosur Continues. Stratfor, Jul 11, 2013.
<https://worldview.stratfor.com/article/paraguays-dispute-mercotur-continues>; letöltés: 2018.10.24.
- Paraguay's president Fernando Lugo ousted from office, Venezuelan foreign minister denounces senate vote in impeachment trial as 'new type of coup'. The Guardian, 22 Jun 2012.
<https://www.theguardian.com/world/2012/jun/22/paraguay-fernando-lugo-ousted>; letöltés: 2019.01.19.
- RACS Marianna Katalin: Változatok integrációra – az ibér-amerikai országok integrációs szervezetei 1945-től napjainkig. Doktori értekezés. ELTE, Budapest, 2014.
<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/22348>; letöltés: 2019.01.16.
- RADWIN, Max: Drug production is booming in Paraguay, and so is drug violence. The Washington Post, August 17, 2017.
https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/08/17/drug-production-is-booming-in-paraguay-and-so-is-drug-violence/?noredirect=on&utm_term=.03ae2a2effb0; letöltés: 2019.01.16.
- SCHEINRING Endre: A brazil-paraguayi-argentin hármashatárterületen párhuzamosan jelentkező biztonsági kihívások. Biztonságpolitika.hu, 2013.05.06.
http://old.biztonsagpolitika.hu/documents/1367864935_SCHEINRING_Endre_Brazilia_Paraguay_Argentina_hatarteruletek_biztonsagi_kihivasok_-_biztonsagpolitika.hu.pdf; letöltés: 2019.01.16.
- SCHEMO, Diana Jean: In Paraguay Border Town. Almost Anything Goes. The New York Times, March 15, 1998.
<https://www.nytimes.com/1998/03/15/world/in-paraguay-border-town-almost-anything-goes.html>; letöltés: 2019.01.16.
- SHIELD, Knight: Brazil: War Mobilization Act Effective Since Late December. Digital Journal, Jan 25, 2008.
<http://www.digitaljournal.com/article/249365>; letöltés: 2019.01.20.
- SOARES DE LIMA, Maria Regina: The Political Economy of Brazilian Foreign Policy, Nuclear Energy, Trade and Itaipu. Brasília, Fundação Alexandre de Gusmão – FUNAG.
- SOLTÉSZ Béla: Latin-Amerika: Integrációk túlkínálata. Fordulat, Társadalomelméleti folyóirat, 16. szám. pp. 124–143. pp. 129–143.
http://fordulat.net/pdf/16/F16_Soltesz.pdf; letöltés: 2018.10.21.
- SPERLING, Eduardo von: Hydropower in Brazil: Overview of Positive and Negative Environmental Aspects. Energy Procedia, Volume 18, 2012, pp. 110-118.
<https://doi.org/10.1016/j.egypro.2012.05.023>; letöltés: 2019.01.15.
- XAVIER, Marcus Renato S.: The Brazilian Sugarcane Ethanol Experience. Competitive Enterprise Institute, Issue Analysis, 2007 No. 3. February 15, 2007. pp. 1–13.
<https://www.cei.org/pdf/5774.pdf>; 2019.01.15.